

III. Міжнародний цивільний процес

Геннадій Цірат

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного приватного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
G.Tsirat@ukr.net

УДК 341:347.9

МІЖНАРОДНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС: ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

АНОТАЦІЯ. Регулювання відносин, які виникають при розгляді судами цивільних і комерційних спорів з іноземним елементом, має забезпечити справедливе, законне, своєчасне вирішення вказаних спорів та виконання ухвалених судових рішень. Таке регулювання здійснюється як нормами національного законодавства кожної держави, так і нормами міжнародних договорів, які мають відігравати вирішальну роль, перш за все, як інструменти уніфікації. Саме транскордонний характер таких спорів обумовлює необхідність досягнення найбільшої уніфікації в регулюванні та створенні по-справжньому міжнародного цивільного процесу, що досягається єдиними підходами національно-правового регулювання та широким створенням уніфікованих міжнародно-правових норм.

Метою статті є аналіз стану регулювання різних складових міжнародного цивільного процесу, витоків, традиції, його становлення та розвитку за роки незалежності нашої держави, перспектив реформування і, що найголовніше, модернізації. Вивчити доцільність або необхідність реформування та модернізації його складових у контексті процесу рекодифікації цивільного та міжнародного приватного права України.

Встановлено, що сучасна вітчизняна правова доктрина, наука міжнародного приватного права, теоретичні підходи, які покладені в основу регулювання окремих складових міжнародного цивільного процесу, є загалом сучасними та відповідають “світовим стандартам”. Незважаючи на це, виявлені численні “недоліки”, які потребують реформування та удосконалення і цілі інститути, які відверто застарілі, не відповідають загальносвітовим підходам і відверто шкодять інтересам нашої держави та її громадян. Це, зі свого боку, стосується регулювання судових імунітетів держав та їхньої власності, міжнародної підсудності тощо.

Автор дає оцінку сучасному стану регулювання, доходить висновку про необхідність застосування вибіркового підходу до реформування міжнародного цивіль-

ного процесу, ставить на порядок денний необхідність здійснення рішучих кроків, особливо в підготовці нормативних актів, які мають усунути прогалини в національному законодавстві та побудувати його на сучасних засадах. Він також вважає вкрай необхідним започаткувати в будь-якому з наведених форматів процес переговорів про укладання міжнародної конвенції з питань міжнародної підсудності та виконання судових рішень, у якій брали б участь Україна та Європейський Союз.

Ключові слова: міжнародний цивільний процес; рекодифікація цивільного права; рекодифікація міжнародного приватного права; реформування міжнародного цивільного процесу.

Метою дослідження є аналіз стану регулювання різних складових міжнародного цивільного процесу, витоків, традиції, його становлення та розвитку за роки незалежності нашої держави, перспектив реформування і, що найголовніше, модернізації. Вивчити доцільність або необхідність реформування і модернізації його складових у контексті процесу рекодифікації цивільного та міжнародного приватного права України.

Становлення системи регулювання міжнародного цивільного процесу в Україні

Регулювання різних правовідносин, що виникають при розгляді цивільних¹ спорів з іноземним елементом (транскордонні або міжнародні приватноправові спори), які ми традиційно відносимо до предмета регулювання нормами міжнародного цивільного процесу (зараз все частіше застосовується термін “міжнародне цивільне процесуальне право”), здійснюється нормами, які містяться у різних нормативних актах, як внутрішніх (національно-правових), так і міжнародних. Наша держава за майже 30 років свого незалежного існування пройшла непростий шлях створення належної та сучасної системи правового регулювання зазначених правовідносин. Ідеться саме про систему регулювання, адже всі елементи цієї системи, які ми називаємо складовими міжнародного цивільного процесу і кожна з яких регулює певну групу транскордонних процесуальних правовідносин, перебувають між собою як у логічному, так і правовому зв'язках. Наприклад, належне повідомлення відповідача-іноземця в процесі є умовою визнання та виконання судового рішення, ухваленого проти нього.

Необхідність створення такої системи правового регулювання була обумовлена двома чинниками. Разом із процесом становлення у нашій державі національної правової системи, якої потребує кожна незалежна суверенна держава, внаслідок “відкриття” нашої держави зовнішньому світові швидко зростала кількість і різноманітність правовідносин з іно-

¹ Під цивільними ми розуміємо цивільні, сімейні, трудові та господарські відносини і спори з них.

земним елементом: від комерційних до сімейних та спадкових, і спорів, що виникали із таких правовідносин, і, відповідно, зростала актуальність їхнього правового регулювання.

Станом на початок 1992 р. Україна як спадкоємиця Української Радянської Соціалістичної Республіки, мала певний, хоча і невеликий набір (сукупність) норм, які були присвячені регулюванню правовідносин, що виникали при вирішенні цивільних спорів з іноземним елементом. У спадок від Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР)² нам “залишилася” певна кількість двосторонніх договорів про правничу допомогу у цивільних і кримінальних справах, укладених свого часу СРСР із іншими державами, та деякі багатосторонні міжнародні конвенції, зокрема й деякі Гаазькі конвенції³.

Здобутки України в сфері регулювання міжнародного цивільного процесу на міжнародно-правовому рівні

Майже відразу після розпаду СРСР переважній більшості нових держав – колишніх Радянських Республік “вдалося” укласти два багатосторонні міжнародні договори, якими врегулювати питання міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу. Ідеться про Угоду про порядок вирішення спорів, пов’язаних із здійсненням господарської діяльності (далі – Угода 1992 р.)⁴ та Конвенцію про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (далі – Конвенція 1993 р.)⁵. Це створило відповідну міжнародно-правову базу (комплекс уніфікованих міжнародних норм колізійних, матеріальних і процесуальних) для регулювання приватноправових відносин за участю суб’єктів, які мають громадянство або доміцильованих у зазначених державах.

В основу цих міжнародних договорів були покладені ще єдині на той час підходи до регулювання різних аспектів і складових міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу, зокрема: правове становище іноземців у цивільному процесі, критерії визначення підсудності спорів за участю іноземних осіб, порядок надання міжнародної правничої допомоги, підстави визнання та виконання іноземних судових рішень.

² Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 р. № 1543-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>> (дата звернення: 25.05.2020).

³ Наприклад, Гаазька конвенція з питань цивільного процесу 1954 р.: Convention of 1 March 1954 on civil procedure <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=33>> (accessed: 25.05.2020).

⁴ Угода про порядок вирішення спорів, пов’язаних із здійсненням господарської діяльності від 20 березня 1992 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_076> (дата звернення: 25.05.2020).

⁵ Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009> (дата звернення: 25.05.2020).

Протягом 90-х років минулого століття та початку 2000-х років Україною були укладені двосторонні договори про правничу допомогу у цивільних і комерційних справах із понад 20 державами світу⁶. Далі цей процес уповільнився та майже зупинився – останній двосторонній договір про правничу допомогу у цивільних справах Україна уклала з Індією у 2012 р.⁷.

У 2000 р. Україна приєдналася до двох вкрай важливих міжнародних конвенцій у сфері міжнародного цивільного процесу – до Гаазьких конвенцій: Конвенції вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах⁸ та Конвенції про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах⁹. Разом із Гаазькою конвенцією з питань цивільного процесу, яка нам “дісталася” у спадок від Радянського Союзу, вказані дві Гаазькі конвенції створюють каркас сучасної системи міжнародно-правового регулювання такої важливої складової міжнародного цивільного процесу, як міжнародна правнича допомога (міжнародна судова допомога або міжнародна судова кооперація) при вирішенні цивільних спорів з іноземним елементом. Їхня умовна імплементація у національне законодавство України завершила процес формування системи нормативного регулювання цієї складової міжнародного цивільного процесу. Можна впевнено констатувати, що сьогодні наша держава має, можливо, і не зовсім досконалий та прогресивний, але цілком працездатний процесуально-правовий порядок (процедуру) взаємодії між судовими й адміністративними органами нашої держави та компетентними органами інших держав у сфері надання міжнародної правничої допомоги при вирішенні цивільних і комерційних спорів з іноземним елементом.

Протягом 1990–2000-х років наша держава уклала понад 50 двосторонніх договорів про захист іноземних інвестицій, десятки двосторонніх договорів про усунення подвійного оподаткування, приєдналася до багатьох так званих транспортних конвенцій, в яких регулюються питання юрисдикції (підсудності) спорів, що можуть виникати з правовідносин,

⁶ ‘Двосторонні міжнародні договори України (за датою укладення)’ (Міністерство юстиції України) <<https://minjust.gov.ua/m/4906>> (дата звернення: 25.05.2020); Г Цірат, ‘Двосторонні договори про правову допомогу як приклад уніфікації норм міжнародного цивільного процесу’ (2012) 1 Вісник Верховного суду України 43–8.

⁷ Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу у цивільних і господарських справах від 10 грудня 2012 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356_026#Text> (дата звернення: 25.05.2020).

⁸ Про приєднання України до Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах: Закон України від 19 жовтня 2000 р. № 2052-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2052-14>> (дата звернення: 25.05.2020).

⁹ Про приєднання України до Конвенції про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах: Закон України від 19 жовтня 2000 р. № 2051-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2051-14>> (дата звернення: 25.05.2020).

які регулюються такими конвенціями¹⁰, приєдналася до деяких “дитячих” конвенцій¹¹, конвенцій, що спрощують міжнародний документообіг¹² та ін. Всі ці міжнародні договори містять норми, що регулюють окремі складові міжнародного цивільного процесу.

Стан справ у сфері національно-правового регулювання міжнародного цивільного процесу в Україні

До 2005 р. (майже 15 років) у нашій країні діяли “радянські” у своїй основі Цивільний процесуальний (далі – ЦПК) та Арбітражний (згодом Господарський) процесуальний (далі – ГПК) кодекси, норми яких регулювали, зокрема, й питання міжнародного цивільного процесу. В основу такого регулювання були покладені доктринальні підходи, сформульовані радянською наукою міжнародного приватного права.

Яскравим прикладом вкрай повільного процесу створення суто національного законодавства України як незалежної та суверенної держави є те, що протягом майже 10 років (1991–2001 рр.) регулювання таких важливих процедур, як визнання та виконання в Україні іноземних судових рішень, здійснювалося нормами Указу Президії Верховної Ради СРСР “Про визнання і виконання в СРСР рішень іноземних судів і арбітражів”¹³. Цей нормативний акт держави (СРСР), яка припинила своє існування, підлягав застосуванню в Україні з огляду на підхід, який був обраний керівництвом України на перехідний період і закріплений у постанові Верховної Ради України “Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР”¹⁴. Нагадаємо, цей підхід полягав у тому, що в Україні продовжували діяти норми тих актів СРСР, стосовно яких на той час не існувало українського законодавства і до прийняття Україною власних нормативних актів. Норми цього Указу врегульовували питання підсудності справ, порядок їхнього розгляду, деякі процесуальні питання, які стосуються процедур визнання і виконання іноземних судових та арбітражних рішень.

¹⁰ Наприклад, Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів від 19 травня 1956 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_234> (дата звернення: 25.05.2020).

¹¹ Наприклад, Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання 1973 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001> (дата звернення: 25.05.2020).

¹² Наприклад, Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082> (дата звернення: 25.05.2020).

¹³ Про визнання та виконання в СРСР рішень іноземних судів та арбітражів: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 21 червня 1988 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9131400-88>> (дата звернення: 25.05.2020).

¹⁴ Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР: постанова Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1545-12>> (дата звернення: 25.05.2020).

У 2001 р. Верховною Радою України було ухвалено окремий закон про визнання та виконання в Україні іноземних судових рішень¹⁵. Хоча він був чинний лише протягом 2001–2005 рр., але виконав своє історичне завдання – позбавив українське право рудиментних залишків радянського права в цій важливій сфері. З прийняттям у 2004 р. нового Цивільного процесуального кодексу України¹⁶ та Закону України “Про міжнародне приватне право” (далі – Закон про МПрП) – першого в правовій історії України єдиного кодифікованого акта з міжнародного приватного права, зазначений вище закон втратив чинність.

Нині ми маємо наступний етап розвитку відносин в Україні, що є предметом регулювання нормами міжнародного цивільного процесу. Структурно, частина норм, що регулюють міжнародний цивільний процес, міститься у Законі про МПрП. Це, зокрема, норми, які становлять такі інститути, як процесуальна право- та дієздатність іноземних осіб, підсудність українським судам спорів з іноземним елементом, судові імунітети іноземних держав, надання міжнародної правничої допомоги (частково). Частина норм міститься у процесуальних кодексах, зокрема, ті, які стосуються надання міжнародної правничої допомоги, визнання та надання дозволу на виконання в Україні іноземних судових рішень. При цьому в ГПК України¹⁷ та Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України)¹⁸ містяться лише ті норми, що пов’язані з розглядом спорів, які підсудні господарським та адміністративним судам, відповідно, наприклад, правове становище іноземців, надання та отримання міжнародної правничої допомоги у справах за участю іноземців тощо. У ЦПК України разом з аналогічними нормами містяться також і норми, які напряду не пов’язані з розглядом спорів загальними судами України, і регулюють такі питання, як визнання і виконання рішень іноземних судів та арбітражів, оспорування рішень міжнародних комерційних судів, прийняття заходів забезпечення позовів, поданих до міжнародного комерційного арбітражу, які відносяться до питань сприяння та контролю за міжнародним комерційним арбітражем.

Деякі норми міжнародного цивільного процесу містяться в інших законах України, наприклад: “Про правовий статус іноземців та осіб без

¹⁵ Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів: Закон України від 29 листопада 2001 р. № 2860-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2860-14>> (дата звернення: 25.05.2020).

¹⁶ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення: 12.05.2020).

¹⁷ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>> (дата звернення: 12.05.2020).

¹⁸ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>> (дата звернення: 12.05.2020).

громадянства”¹⁹, “Про режим іноземного інвестування”²⁰, “Про безоплатну правову допомогу”²¹, “Про зовнішньоекономічну діяльність”²² та ін. Норми, які регулюють окремі питання міжнародного цивільного процесу, містяться і в підзаконних актах²³.

Сьогодні, беручи до уваги стан речей у сфері регулювання відносин, які традиційно відносимо до міжнародного цивільного процесу, логічно поставити питання про необхідність і перспективи вдосконалення тих чи інших складових. В основу відбору тих складових, що потребують удосконалення, а які ні, треба покласти такі критерії: належне виконання ними своєї регуляторної функції, функції сприяння вирішенню спорів з іноземним елементом; забезпечення умов рівності сторін у процесі; забезпечення дотримання інших принципів справедливого судочинства. Проте вдосконалення не має бути самоціллю, ми маємо бути поміркованими консерваторами, дотримуючись при цьому принципу “не нашкодь”.

До тих складових, які, на нашу думку, можна залишити поза сферою вдосконалення, треба віднести всі норми, пов’язані з наданням міжнародної правничої допомоги при вирішенні спорів з іноземним елементом. Участь України в усіх універсальних (Гаазькі конвенції), деяких регіональних (міжнародні договори Співдружності Незалежних Держав) і двосторонніх договорах про правничу допомогу, наявність відповідних норм у процесуальних кодексах, у Законі про МПрП, Інструкції Міністерства юстиції України, стала практика застосування судами та органами юстиції цих актів, вказує на те, що ця складова міжнародного цивільного процесу: а) достатньо врегульована; б) застосування не викликає суттєвих проблем; в) регулювання та практика застосування загалом відповідають “світовому стандарту”.

До групи складових міжнародного цивільного процесу, яка, на нашу думку, потребує вдосконалення, реформування або модернізації відносяться такі: правове становище іноземних осіб у цивільному процесі,

¹⁹ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>> (дата звернення: 25.05.2020).

²⁰ Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 25.05.2020).

²¹ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>> (дата звернення: 25.05.2020).

²² Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>> (дата звернення: 25.05.2020).

²³ Наприклад, Інструкція про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень: затверджена наказом Міністерства юстиції України, Державної судової адміністрації України від 27 червня 2008 р. № 1092/5/54 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0573-08>> або Інструкція про виконання в Україні Конвенції про стягнення аліментів за кордоном: затверджена наказом Міністерства юстиції України від 29 грудня 2006 р. № 121/5 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-06>> (дата звернення: 25.05.2020).

цивільне процесуальне право та дієздатність іноземців; режим, що надається іноземним особам у процесі.

До іноземних осіб ми відносимо фізичних осіб (іноземні громадяни, особи без громадянства, біпатриди, біженці тощо), іноземні юридичні особи, іноземні держави, їхні дипломатичні та консульські представники, міжнародні організації та їхні службовці.

Цивільна процесуальна право- та дієздатність фізичних осіб – іноземців

Право та дієздатність іноземної особи поділяється на цивільну, яка визначається за колізійною прив'язкою, принципом особистого закону особи *lex personalis (lex patrie або lex domicilii)* та цивільну процесуальну, яка може визначатися за особистим законом особи або за законом суду (*lex fori*). Згідно з підходом, закріпленим у чинній редакції Закону про МПрП, цивільна право- та дієздатність іноземних громадян визначається їхнім особистим законом (статті 17–18)²⁴, а процесуальна право- та дієздатність особи в Україні – правом України²⁵. Варто зазначити, що цей підхід не є загальноновизнаним.

За тим, який критерій покладено в основу визначення права, відповідно до якого формулюється процесуальна право- та дієздатність іноземних осіб, держави можна розділити на дві групи: 1) держави, законодавство яких визначає цивільну процесуальну право- та дієздатність іноземних осіб за особистим законом цих осіб; 2) держави, законодавство яких визначає цивільну процесуальну право- та дієздатність іноземних осіб за законом суду, тобто за власним законом.

До першої групи відносяться, наприклад, такі держави: Угорщина, Австрія, Чехія, Румунія, Російська Федерація (далі – РФ) та ін. § 64(1) угорського закону “Про Міжнародне приватне право” встановлює: “Процесуальна правоздатність та дієздатність сторони визначається її особистим законом”²⁶, а особистим законом особи відповідно до угорського права є право держави, громадянином якої є ця особа є (*lex patrie*). Стаття 158 румунського закону 1992 р. № 105 встановлює, що ‘<...> процесуальна здатність кожної зі сторін у процесі регулюється законом її громадянства’²⁷.

Водночас закони зазначених держав містять застереження, які спрямовані на те, щоб надати іноземцям правовий режим, більш сприятливий, аніж той, що надає їхній особистий закон. Наприклад, в угорсько-

²⁴ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>> (дата звернення: 25.05.2020). Ст. 17–18.

²⁵ Там само.

²⁶ *Международное частное право: иностранное законодательство* (Жильцов А и Муранов А сост и научн ред, Статут 2002) 245.

²⁷ Там само.

му законі йдеться, що ‘якщо особа за її особистим законом вважається недієздатною або обмежено дієздатною, а за угорським законом є дієздатною, то вона визнається дієздатною при веденні справи в угорському суді’²⁸. Аналогічне положення містить і австрійський закон “Про судочинство у цивільних справах”, § 3 якого встановлює:

Іноземець, у якого відповідно до права його країни процесуальна здатність відсутня, має розглядатися у місцевих судах (Австрія) як процесуально здатний, якщо відповідно до чинних всередині країни законодавчих положень процесуальна здатність йому надається²⁹.

Таким чином, за законами цих держав процесуальна право- та дієздатність іноземної особи визначається її особистим законом, але в разі розгляду справи угорським (австрійським) судом він має право визначити її цивільну процесуальну дієздатність за власним законом, тобто за принципом *lex fori*.

Як бачимо, в основі цього підходу лежать: а) прив’язка до особистого закону особи, що цілком природно у випадках, коли йдеться про іноземних осіб; б) додаткова прив’язка до закону суду. Така “конструкція” створена для випадків, коли виникає “суперечність” між особистим законом особи та законом суду, і особистий закон менш сприятливий, ніж закон суду. У таких випадках перевага надається закону суду за умови, якщо закон суду більш сприятливий для особи з огляду на обсяг процесуальної право- та дієздатності.

До другої групи ми можемо віднести Польщу, Україну та деякі інші держави. Згідно зі ст. 74 Закону про МПрП процесуальна право- та дієздатність іноземних осіб в Україні визначається відповідно до права України³⁰. Зазначений підхід ґрунтується на тому, що процесуальна право- та дієздатність особи визначається виключно за законом держави суду, тобто за законом України.

Порівнюючи ці підходи, можна дійти висновку, що перший підхід більш гнучкий і сприятливий з огляду на інтереси осіб-іноземців. Враховуючи таку оцінку, вважаємо, що відповідні норми українського законодавства доцільно було б модернізувати з метою запровадження двох критеріїв, за якими має визначатися цивільна процесуальна право- та дієздатність іноземних осіб, а саме: за особистим законом особи як основної прив’язки та за законом суду – як додаткової, за умови, що за законом

²⁸ Международное частное право: иностранное законодательство (н 26) 245.

²⁹ Там само.

³⁰ Про міжнародне приватне право (н 24).

суду особі надається більший обсяг процесуальної право- та дієздатності порівняно з особистим законом цієї особи.

Потребує, на нашу думку, певної уваги сучасний стан, перспективи регулювання та наслідки застосування такого процесуального інституту, як застава позивача – іноземної особи як компенсації можливих майбутніх витрат відповідача (*cautio judicatum solvi*).

До 2017 р., до набуття чинності нових редакцій ЦПК України та ГПК України, цей інститут не був відомий нашому законодавству. Натомість відомий праву певних держав, зокрема, Німеччини³¹, Грузії³², Австрії³³, Чехії³⁴.

На міжнародно-правовому рівні цей інститут був врегульований, з одного боку, через заборону його застосування судами держав-учасниць, а з другого – закріплення спрощеного порядку виконання судових рішень стосовно судових витрат. Відповідні норми містяться у Гаазьких конвенціях з питань цивільного процесу³⁵ та Конвенції про міжнародний доступ до правосуддя (далі – Конвенція 1980 р.)³⁶, у деяких двосторонніх міжнародних договорах України про правничу допомогу у цивільних і комерційних справах. Зазначений інститут був досліджений автором і кваліфікований як такий, що суперечить принципу національного режиму іноземців у цивільному процесі, надання якого закріплюється у багатьох нормативних актах³⁷.

У процесі реформування процесуального законодавства України протягом 2014–2017 рр., до процесуальних кодексів були включені норми, які вперше запровадили інститут *cautio judicatum solvi* у процесуальне законодавство України (ч. 4 ст. 125 ГПК України, ч. 4 ст. 135 ЦПК України)³⁸. Мотиви запровадження цього інституту загалом зрозумілі – захист прав національних відповідачів від недобросовісних позивачів-іноземців, які при цьому не належать до держав – учасниць Конвенції 1954 р. і стосовно яких не можуть бути застосовані спрощені процедури виконання судових рішень із приводу компенсації судових витрат. У ситуації, що виникла, доцільно, на нашу думку, дати можливість часу та українським судам напрацювати відповідну практику, яка покаже або ефективність і

³¹ *Гражданское процессуальное уложение Германии = Deutsche Zivilprozessordnung mit Einföhrungsgesetz: Ввод. Закон к Гражд. Процес. Уложению* (пер с нем, Волтерс Клувер 2006) § 110–13.

³² *Международное частное право: иностранное законодательство* (н 26) 104.

³³ Там само 171.

³⁴ Там само 616.

³⁵ *Convention of 1 March 1954 on civil procedure* (н 3) 17–9.

³⁶ *Hague Convention of 25 October 1980 on International Access to Justice. Art. 14–17* <http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=91> (accessed: 25.05.2020).

³⁷ Г Цірат, 'Питання правового статусу іноземних фізичних та юридичних осіб в міжнародному цивільному процесі' [2007] 70 (II) *Акт. проблеми міжн. відносин* 186–13; Г Цірат, 'Правове положення іноземців у міжнародному цивільному процесі: досвід міжнародно-правової уніфікації' [2011] 9 (133) *Вісник Верх. Суду України* 44–8.

³⁸ *Господарський процесуальний кодекс України* (н 17); *Цивільний процесуальний кодекс України* (н 16).

корисність норм цього інституту в нашому праві, або навпаки. Головним побоюванням із приводу цього інституту може бути те, що зазначені норми можуть стати приводом для зловживання українськими відповідачами проти позивачів-іноземців, які і так досить обережно та з недовірою ставляться до наших судів.

*Міжнародна підсудність: підсудність судам України спорів
з іноземним елементом*

Питання підсудності спорів з іноземним елементом є одними із найделікатніших і гострих питань міжнародного цивільного процесу. Низький рівень міжнародно-правового регулювання та уніфікації “провокує” численні конфлікти юрисдикцій і, як наслідок, конфлікти судових рішень. Тому досконалість національно-правового регулювання має вимірюватися двома критеріями: чітким визначенням кола питань, за якими юрисдикція національних судів можлива або обов’язкова, та надійним уникненням конфлікту юрисдикцій. Норми, що регулюють підсудність спорів з іноземним елементом судам України, містяться у статтях 75–77 Закону про МПрП. Вони регулюють як загальні питання підсудності, так і підстави (критерії) визначення підсудності спорів судам України.

Зосередимо увагу на загальних питаннях підсудності, які містяться у ст. 75 Закону про МПрП, а саме на положеннях ч. 2, в яких закріплено такий принцип міжнародного цивільного процесу, як *lis alibi pendens*, який слугує запобіжником конфлікту юрисдикцій та конфлікту судових рішень. Норма цієї статті вказує:

Суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав³⁹.

Зазначена норма моделює ситуацію, коли в українському суді порушено справу за участю іноземного елемента, і йому стає відомо, що в суді іншої держави вже є “аналогічна” справа. Цей принцип загальновідомий та закріплений у різних міжнародних конвенціях⁴⁰ та національних законах. Але не всі національні закони однаково його регулюють. Порівнюючи під-

³⁹ Про міжнародне приватне право (н 24).

⁴⁰ Частина 1 ст. 22 Конвенції 1993 р. має назву “Взаємоз’язок судових процесів” і встановлює: ‘У випадку порушення провадження в справі між тими ж сторонами, про той же предмет і на тих же підставах у судах двох Договірних Сторін, компетентних відповідно до цієї Конвенції, суд, що порушив справу пізніше, припиняє провадження’. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (н 5).

ходи до регулювання цього принципу, закріплені в законодавстві різних держав, можемо побачити різний ступень “поваги” національного закону до справи, порушеної в суді іншої держави. Цей ступінь коливається від “невзяття до відома” справи, порушеної в суді іншої держави, до надання безумовної переваги іноземному судовому процесу. У статті 156 румунського закону 1992 р. № 105 встановлено, що ‘румунські органи не втрачають компетенцію, визначену відповідно до статей 148–152, унаслідок такої обставини, що ця ж справа або справа, з нею пов’язана, розглядалась іноземним судовим органом’⁴¹. Стаття 9 швейцарського закону “Про міжнародне приватне право” (1987 р.) закріплює проміжну ланку “взяття до уваги” – швейцарський суд призупиняє розгляд справи, якщо раніше провадження з тієї ж справи за участю тих самих осіб було відкрито за кордоном, при цьому можна припустити, що іноземний компетентний орган у розумний строк ухвалить рішення, яке зможе бути визнане в Швейцарії⁴². Аналогічні норми містять: ст. 7 закону Італії: ‘<...> італійський суддя призупиняє розгляд справи, якщо він визначить, що рішення іноземного суду може бути визнане таким, що має юридичну силу для правової системи Італії’⁴³, § 65 Угорського закону “Про міжнародне приватне право” та ін. Частина 2 ст. 406 Цивільного процесуального кодексу РФ обумовлює обов’язок суду залишити позов без розгляду, якщо в іноземному суді розглядається така сама справа, за умови, що рішення іноземного суду підлягає визнанню та виконанню в РФ⁴⁴.

Як ми бачимо, зазначені нормативні акти надають власним судам право давати попередню оцінку можливому майбутньому судовому рішенню, яке буде ухвалене іноземним судом в “аналогічній” справі з огляду на можливість його визнання та виконання в цій державі, і тільки в разі позитивної відповіді суд має лише призупинити розгляд справи. У подальшому розгляд справи може бути поновлений, якщо в дійсності рішення іноземного суду не було визнано в цій державі. У такий спосіб закон зберігає право сторін на захист у суді та можливість розгляду справи саме національним судом у разі наявності “певних” проблем із рішенням іноземного суду, що розглядав “аналогічну” справу.

Ми вважаємо за доцільне сформулювати відповідну норму і в Законі про МПРП і в процесуальних кодексах, надавши вітчизняним судам право зупиняти провадження у справі в разі наявності в іноземному суді “аналогічної” справи та надати йому право давати оцінку можливості визнання рішення такого суду в Україні. Із розумінням усіх можливо-

⁴¹ Международное частное право: иностранное законодательство (н 26) 521.

⁴² Там само 629–31.

⁴³ Там само 324.

⁴⁴ Гражданский процессуальный кодекс РФ (ЭКСМО 2010).

стей, які надає таке формулювання недобросовісним сторонам і суддям, вважаємо, що пропозиція ліквідувати безумовний обов'язок, покладений на наші суди, відмовляти в порушенні провадження у справі з огляду на наявність іноземного провадження, є правильною.

Що стосується інших аспектів регулювання міжнародної підсудності, зокрема й переліку прив'язок (критеріїв), за якими має визначатися підсудність цивільних і комерційних справ судам України, то їх доцільно визначати з урахуванням позиції відомих дослідників цих питань⁴⁵ та обов'язково в контексті процесів, які ми розглянемо в останній частині цієї статті.

*Договірна підсудність у цивільних і господарських спорах:
національно-правове регулювання*

Можливість застосування сторонами правовідносин з іноземним елементом договірної підсудності вперше була закріплена в 2004 р. у Законі про МПрП. На жаль, вона дозволяла застосовувати договірну підсудність тільки тоді, коли йшлося про підпорядкування спорів судам України⁴⁶. Це одностороння прив'язка не регулює право сторін обирати іноземні суди як належні "форуми" для вирішення приватноправових спорів. Право обирати іноземні суди було закріплене лише у нових редакціях процесуальних кодексів⁴⁷.

Проте законодавець застосував таку формулу: "у випадках, встановлених законом або міжнародним договором", яка передбачає не загальний дозвіл і винятки з нього, як це передбачено для міжнародного комерційного арбітражу та третейського суду, а загальну заборону та випадки, коли сторонам це спеціально буде дозволено. Звичайно, ми можемо згадати такі випадки, коли закон дозволяє це, та випадки, коли це передбачено міжнародними договорами. Але така формула залишає питання стосовно кола правовідносин, спори з яких можуть передаватися за угодою сторін до іноземного суду. Також треба зазначити, що передбачивши таку можливість, закон мав би закріпити певні вимоги до угод про вибір суду та ба-

⁴⁵ Ю Черняк, *Інститут підсудності в міжнародному приватному праві країн Європейського Союзу та України* (Прецедент 2008) 276.

⁴⁶ Стаття 76 Закону про МПрП встановлює:

Суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом у таких випадках: 1) якщо сторони передбачили своєю угодою підсудність справи з іноземним елементом судам України, крім випадків, передбачених у статті 77 цього Закону⁴⁷. Про міжнародне приватне право.

Про міжнародне приватне право (н 24).

⁴⁷ Наприклад, ст. 23 ГПК України встановлює: '<...> спір, який відноситься до юрисдикції господарського суду, може бути передано за угодою сторін на вирішення суду іноземної держави'. Господарський процесуальний кодекс України (н 17).

жано умови їхньої дійсності. На жаль, процесуальні кодекси містять лише загальну норму про угоди про вибір суду, і з точки зору предмета їхнього регулювання цього достатньо. Треба вирішити, в якому нормативному акті доцільно було б закріпити такі вимоги, сформулювати та закріпити їх.

*Договірна підсудність у цивільних і господарських спорах:
міжнародно-правове регулювання*

Можливість застосування договірної підсудності передбачається багатьма міжнародними договорами, які є чинними для України, як регіонального (ч. 2 ст. 4 Угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності; ст. 21 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах)⁴⁸, так і двостороннього⁴⁹ характеру.

У 2016 р. Україна зробила важливий крок та приєдналася до Гаазької Конвенції про угоди про вибір суду 2005 р.⁵⁰, але з невідомих причин Верховна Рада України досі не ратифікувала її! Враховуючи те, що державами-учасницями цієї Конвенції є майже всі держави – члени Європейського Союзу (далі – ЄС), сам Союз, деякі інші держави світу, набуття Конвенцією чинності для України відкриє для її компаній та громадян можливість застосовувати договірну підсудність як спосіб визначення компетентного, найбільш придатного для сторін приватноправових відносин суду. Договірний спосіб визначення компетентного суду сторонами таких відносин найбільше відповідає принципам приватного права: юридичної рівності сторін, свободи договору, свободи обрання права, що має застосовуватися, тощо. Прийняття якомога швидше акта ратифікації Україною Гаазької Конвенції про угоди про вибір суду 2005 р. – крок, необхідний для запровадження у практичну площину договірної підсудності та розкриття всього потенціалу, закладеного в неї.

Міжнародна правнича допомога у справах за участю іноземних осіб

Як було зазначено вище, Україна є учасницею декількох універсальних міжнародних конвенцій з питань міжнародної правничої допомоги у справах з іноземним елементом, зокрема Гаазьких 1954, 1965 та 1970 рр.

⁴⁸ Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності (н 4); Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (н 5).

⁴⁹ Договір між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах від 9 січня 1995 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_542> ст. 21(2) (дата звернення: 25.05.2020).

⁵⁰ Нині кількість учасниць становить 32. Підписали, але не ратифікували конвенцію: США (2009 р.); Україна (2016 р.); Китай (2017 р.) та Північна Македонія (2019 р.). Див.: Convention of 30 June 2005 on Choice of Court Agreements <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=98>> (accessed: 25.05.2020).

Відповідні норми містяться в Угоді 1992 р. та Конвенції 1993 р. у майже всіх двосторонніх міжнародних договорах про правничу допомогу в цивільних та комерційних справах, укладених Україною. Цими міжнародними договорами та національним законодавством врегульовані процедури звернень за наданням правничої допомоги за кордоном і процедури виконання іноземних судових звернень і доручень. Безумовно, особливо враховуючи застереження, які зробила Україна при приєднанні до Гаазьких конвенцій 1965 та 1970 рр., та підходи до регулювання зазначених інститутів, запроваджених ЄС, можна було б запропонувати деякі зміни, пропозиції з удосконалення відповідних норм законодавства та застережень. Однак у реформаторських зусиллях поміркованість теж важлива.

Судовий імунітет іноземних держав у праві України

Незважаючи на всі твердження, які є у нашій науковій літературі про те, що в Україні відбувається перехід від доктрини абсолютного до функціонального або принаймні обмеженого судового імунітету іноземних держав, ст. 79 Закону про МПрП прямо і чітко закріплює доктрину абсолютного судового імунітету іноземних держав у судах України. І таке ставлення вітчизняного закону до судових імунітетів іноземних держав зберігається у нашому праві ще з радянських часів, хоча світ вже як пів сторіччя тому перейшов від загального панування доктрини абсолютного імунітету до доктрини обмеженого (функціонального) імунітету іноземних держав. Ми не будемо зараз розглядати різницю між термінами “обмежений” та “функціональний” імунітети держав, бо в цьому контексті це не принципово. Окреслимо лише ті кроки, які, на нашу думку, треба здійснити, щоб виправити становище, що склалося у нашому праві стосовно регулювання судових імунітетів держав та їхньої власності.

Варто зазначити, що світ (переважна більшість розвинених держав) давно відмовився від доктрини абсолютного імунітету та зробив перехід до доктрини функціонального або обмеженого судового імунітету. Дослідження цього процесу свідчить, що на першому етапі він відбувався переважно на національно-правовому рівні, через прийняття окремих національних законів або формування відповідної судової практики⁵¹.

Далі він набув форму розроблення та ухвалення регіонального міжнародного договору – Європейської конвенції про імунітети держав (далі –

⁵¹ Г Цірат, ‘Особливості правового статусу іноземної держави в міжнародному цивільному процесі. Судовий імунітет держави’ (2012) 3 Часопис Київського університету права 379–83; Г Цірат, ‘Загальні тенденції процесів уніфікації окремих складових міжнародного цивільного процесу в кінці XIX – протягом XX сторіччя у різних регіонах світу’ [2012] 108 (I) Акт. проблеми міжн. відносин 189–97.

Конвенція 1972 р.)⁵² та універсального міжнародного договору – Конвенції Організації Об'єднаних Націй про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (далі – Конвенція 2004 р.)⁵³.

Сучасний стан регулювання судових імунітетів характеризується такими рисами. По-перше, діє Конвенція 1972 р., незважаючи на малу (8) кількість держав-учасниць⁵⁴. Вона відіграє важливу роль у регулюванні зазначеного інституту і як приклад його міжнародно-правового регулювання, і як зразок для запозичення при розробленні інших подібних актів, і як інструмент, який застосовується у регулюванні вказаних питань у провідних державах Європи. По-друге, розроблена, підписана та “чекає” набуття чинності єдина універсальна міжнародна конвенція – Конвенція 2004 р.⁵⁵. По-третє, у багатьох державах світу прийняті національні закони, які регулюють судові імунітети іноземних держав у судах цих країн. Це переважно держави, що належать до сім'ї загального права. Такі закони прийняті у США (1976 р.), Великій Британії (1978 р.), Сінгапурі (1979 р.), Південній Африці (1981 р.), Канаді (1982 р.), Малайзії (1984 р.), Австралії (1986 р.) та ін. По-четверте, у світі склалася досить різноманітна судова практика з розгляду справ за участю іноземних держав і напрацьована значна за обсягом наукова література.

Наша держава протягом останніх майже 30 років перебуває поза цим процесом. При цьому українська наукова думка давно та одностайно виступає за необхідність відмовитися від надання іноземним державам абсолютного імунітету в судах України, закріплення у вітчизняному законодавстві доктрини функціонального імунітету, надання нашим судам права розглядати справи за участю іноземних держав у визначених законом випадках⁵⁶. Але ситуація досі не зрушила з місця.

Водночас після періоду відносної активності протягом 70–90 років ХХ ст., прийняття багатьма державами власних національних законів

⁵² European Convention on State Immunity made in Basle on 16.05.1972 <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/074.htm>> (accessed: 25.05.2020).

⁵³ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про юрисдикційні імунітети держав та їх власності від 2 грудня 2004 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e50> (дата звернення: 25.05.2020).

⁵⁴ Конвенція 1972 р. була розроблена під егідою Ради Європи. Набула чинності 11 червня 1976 р. Сьогодні її учасниками є вісім держав: Австрія, Бельгія, Кіпр, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Швейцарія та Сполучене Королівство. Документ являє собою приклад регіональної уніфікації на міжнародно-правовому рівні судових імунітетів держав. На що треба звернути увагу. Лише одна з її держав-учасниць має національний закон із питань, які нею врегульовані, – Велика Британія. Решта хоча й не мають, але їхня судова практика ґрунтується на принципах, покладених в її основу.

⁵⁵ Станом 25 травня 2020 р. її підписали 28 держав, ратифікували – 22. При цьому з загальної кількості (28) держав-підписантів, 14 – її не ратифікували. Див.: Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations New York, 13 February 1946 <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=III-13&chapter=3&clang=_en> (accessed: 25.05.2020).

⁵⁶ О Гіренко, ‘Сучасні тенденції регулювання юрисдикційних імунітетів у міжнародному приватному праві’ (автореф дис канд юрид наук, 2009) 23; Є Корнійчук, ‘Юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності: тенденції розвитку в міжнародному та внутрішньому праві’ (дис канд юрид наук, 2008) 212; Цірат (н 51) 379–83.

про імунітети, прийняття та набуття чинності Конвенцією 1972 р., активної роботи з підготовки конвенції ООН, в останнє десятиріччя цей процес значно уповільнився, свідченням чого є, зокрема, й незначне збільшення кількості держав, які ратифікували Конвенцію 2004 р.

Це певною мірою пов'язане і з кризою глобалізації після 2008 р. та поверненням держав до більш активної ролі. Держави як суверени з великою неохотою йдуть на відмову від власного імунітету в судах інших держав та закріплення такої відмови на міжнародно-правовому рівні. Водночас вони охоче позбавляють такого імунітету іноземні держави у власних судах, коли йдеться про захист прав інвесторів тощо.

Незважаючи на зазначені процеси, на нашу думку, відмова від доктрини абсолютного судового імунітету держав та закріплення цього на рівні міжнародних договорів і національних законів є довгостроковою світовою тенденцією. І з огляду на це наша держава має докорінно змінити своє ставлення до зазначеного інституту та зробити декілька кроків у цьому напрямку.

По-перше, приєднатися до Конвенції 2004 р. та ратифікувати її, чим: а) прискорити набуття нею юридичної сили; б) продемонструвати світу прихильність нашої країни до загальносвітових тенденцій у сфері регулювання судових імунітетів держав.

По-друге, в Законі про МПрП (якщо він збережеться як окремий нормативний акт) змінити зміст ст. 78, в якій закріпити відсильну норму до спеціального закону. Розробити та прийняти національний закон про імунітети іноземних держав та їхню власність, що розміщена на території України, в основу якого покласти доктринальний підхід – функціональний імунітет держав та їхньої власності в тому вигляді, як це закріплено у Конвенції 2004 р. Зазначений закон можна розглядати як акт імплементації норм Конвенції 2004 р. у право України.

Визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів

Для всіх нас стала несподіванкою інформація про те, що Україна 4 березня 2020 р. підписала Гаазьку конвенцію про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних та комерційних справах, яка була ухвалена 2 липня 2019 р. на дипломатичній сесії Гаазької конференції з міжнародного приватного права (далі – Конвенція 2019 р.). Наша держава стала другою, яка поставила свій підпис під нею⁵⁷. Враховуючи конвенційний поріг набуття чинності – дві ратифікації⁵⁸, є велика вірогідність, що Конвенція 2019 р. швидко набуде чинності.

⁵⁷ Convention of 2 July 2019 on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil or Commercial Matters <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=137>> (accessed: 25.05.2020).

⁵⁸ Ibid Art. 28.

Що дає нам цей факт? Які наслідки матиме набуття Конвенцією 2019 р. чинності для України? Зроблений аналіз її положень дає підстави зробити декілька висновків. Основні умови виконання іноземних судових рішень, зокрема й підстави для відмови у виконанні, переважно традиційні, що свідчить про створення уніфікованого загальноєвропейського підходу до регулювання цих питань. Водночас є нові підстави, такі як: (i) судові рішення було отримано шахрайством; (ii) процес у суді походження судового рішення суперечив домовленості сторін; (iii) судові рішення стосується збитків, включаючи штрафні санкції (*punitive damages*), які не компенсують стороні фактичні втрати або заподіяну шкоду. Ці підстави є новими для законодавства та міжнародно-договірної практики України, що може викликати певні проблеми при їхньому застосуванні нашими судами. Питання підсудності, а точніше, належної юрисдикції у суду, рішення якого представлено до виконання, регулюються Конвенцією 2019 р. у непрямий спосіб, що теж є новим для нашої договірної практики – всі чинні для України міжнародні договори регулюють питання підсудності безпосередньо нормами, які мають застосовувати суди держав-учасниць при вирішенні питання підсудності. Конвенція 2019 р. регулює ці питання через закріплення прив'язок, за допомогою яких визначається пов'язаність спору або певних його елементів з державою, суд якої ухвалив рішення, що представлено до виконання в іншій державі. Все це свідчить про те, що: а) Конвенція 2019 р. має шанси стати успішним прикладом міжнародно-правового регулювання такого важливого інституту міжнародного цивільного процесу, як інститут визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних і комерційних справах; б) перед компетентними судами України постане необхідність напрацювати практику застосування її положень.

Треба мати на увазі, що і Конвенція 2005 р., і Конвенція 2019 р. мають досить схожі підходи щодо регулювання інституту визнання та надання дозволу на виконання іноземних судових рішень у цивільних справах⁵⁹. І якщо перша регулює питання визнання та виконання судових рішень, ухвалених судами, обраними сторонами, то друга – питання визнання та виконання рішень, ухвалених судами в державах-учасницях, які мають юрисдикцію згідно з їхнім національним законом. Набуття чинності обома конвенціями та їх широке застосування може стати початком створення єдиного універсального міжнародно-правового режиму визнання та виконання судових рішень, ухвалених судами в цивільних і комер-

⁵⁹ Г Цірат, 'Міжнародно-правове регулювання визнання та виконання іноземних судових рішень на прикладі Гаазької Конвенції про виключні договори про вибір суду 2005 р.' [2012] 2 (61) Зовнішня торгівля: право та економіка 185–7.

ційних справах. Ця амбітна мета неодноразово декларувалася Гаазькою конференцією і наша держава може відіграти в цьому не останню роль.

Деякі аспекти міжнародно-правового регулювання різних складових міжнародного цивільного процесу

Як було зазначено вище, Україна має значний міжнародно-правовий інструментарій для регулювання різних складових міжнародного цивільного процесу. Але цей інструментарій суттєво відрізняється по кожній складовій. У його основі лежать універсальні міжнародні договори, такі як Гаазькі конвенції 1954, 1965, 1970, 2005 рр., транспортні, “дитячі” конвенції, регіональні конвенції (Угода 1992 р. та Конвенція 1993 р.), двосторонні договори про правничу допомогу (з 30 державами світу), про захист інвестицій, консульські конвенції тощо. З погляду змісту та об’єкта регулювання більшість двосторонніх договорів та міжнародних конвенцій регіонального характеру регулюють всі складові міжнародного цивільного процесу: від правового становища іноземців у процесі до визнання та виконання іноземних судових рішень. Водночас кожна універсальна конвенція регулює лише деякі, вузькі питання, наприклад, надання міжнародної правничої допомоги, договірна підсудність тощо. Універсальних конвенцій з питань підсудності та виконання судових рішень немає (крім Конвенції 2005 р., яка регулює лише один вид підсудності – договірну підсудність).

За географічним критерієм вказані регіональні та двосторонні міжнародні договори про правничу допомогу, укладені Україною, охоплюють, за певними винятками, тільки країни СНД та країни Центральної та Східної Європи. Наша держава немає ані двосторонніх, ані регіональних міжнародних договорів із переважною більшістю держав Західної Європи, більшістю держав – членів ЄС, державами Північної та Південної Америки, Азії, Африки⁶⁰. Відсутність таких договорів особливо відчувається щодо держав – членів ЄС та ЄС як суб’єкта міжнародного права та держав – членів Європейської асоціації вільної торгівлі (далі – ЄАВТ)⁶¹.

Також треба нагадати, що країни Європи напрацювали величезний досвід регулювання зазначених питань, починаючи з двосторонніх договорів, далі Брюссельська Конвенція про юрисдикцію та виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах 1968 р.⁶² із численними

⁶⁰ Крім Китаю, Індії, Шрі-Ланки, Ірану, Об’єднаних Арабських Еміратів, Туреччини, В’єтнаму та Монголії.

⁶¹ Європейська асоціація вільної торгівлі. Створена в 1960 р. Сьогодні її членами є Ісландія, Норвегія, Швейцарія та Ліхтенштейн.

⁶² 1968 Brussels Convention on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:41968A0927\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:41968A0927(01))> (accessed: 25.05.2020).

змiнами та доповненнями, паралельна Конвенція Лугано 1988 р., після створення ЄС – Регламент 2000 р. про юрисдикцію та виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах № 44/2001⁶³, Регламент 2012 р. про юрисдикцію та виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах № 1215/2012⁶⁴.

Після прийняття нового Регламенту Ради ЄС № 1215/2015, яким було замінено Регламент № 44/2001, між державами – членами ЄС та державами – членами ЄАВТ у 2007 р. було підписано реформовану Конвенцію Лугано⁶⁵, а раніше, в 2005 р. між державами – членами ЄС та Данією було підписано Договір про юрисдикцію та виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах⁶⁶, в основу якого було покладено підходи, закріплені в Регламенті № 1215/2015. Брекзїт, імовірно за все, призведе до того, що аналогічна угода буде підписана між Великою Британією та ЄС. Таким чином, всі країни Європи, за винятком деяких балканських країн і колишніх радянських республік (крім країн Балтії), перебувають у системі договорів і дії інших актів з питань підсудності та визнання і виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах і ця система ґрунтується на одноманітних, уніфікованих підходах до регулювання зазначених відносин. Європа – це єдиний уніфікований простір підсудності та вільного руху судових рішень. Наша держава, на жаль, поза цією системою!

У зв'язку з цим і враховуючи рівень нашого співробітництва з ЄС у межах Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони⁶⁷ та зону вільної торгівлі, наша держава має ініціювати процес, який можна охарактеризувати як процес створення необхідних міжнародно-правових основ глибокого співробітництва між Україною та державами Європи у сфері юстиції. Цілком очевидно та назрілою є необхідність поставити на порядок денний питання розроблення та укладання міжнародного договору, який ре-

⁶³ Council Regulation (EC) No 44/2001 of 22 December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (No longer in force) <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001R0044>> (accessed: 25.05.2020).

⁶⁴ Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32012R1215>> (accessed: 25.05.2020).

⁶⁵ Convention on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. 21.12.2007 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22007A1221%2803%29>> (accessed: 25.05.2020).

⁶⁶ The Agreement between European Community and the Kingdom of Denmark on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters, signed at Brussels on 19 October 2005 <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:22013A0321\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:22013A0321(01))> (accessed: 25.05.2020).

⁶⁷ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення: 12.05.2020).

гулював би питання підсудності, визнання та виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах.

На нашу думку, є три можливі варіанти укладання такого договору: а) розроблення та підписання окремої угоди між Україною та ЄС на кшталт Конвенції Лугано; б) укладання конвенції на кшталт Конвенції Лугано між ЄС та державами Східного партнерства; в) приєднання України до Конвенції Лугано. Кожен із цих варіантів має як переваги, так і недоліки та потребує додаткового вивчення. Незважаючи на це, будь-який із них буде вкрай корисним для нашої держави: прогресивного реформування міжнародного цивільного процесу та створення міцного фундаменту західного вектору інтеграції.

Завершуючи цей огляд, хотілось би висловити сподівання, що пропозиції, які тут озвучені, знайдуть розуміння серед науковців, державних службовців, юристів-практиків та суддів.

Висновки. Аналіз чинного законодавства та стану міжнародно-правового регулювання міжнародного цивільного процесу в Україні дає змогу дійти висновків про те, що регулювання усіх його складових загалом задовільне, але деякі потребують реформування або докорінної модернізації. Роль і значення національного закону та міжнародного договору в регулюванні різних складових міжнародного цивільного процесу різні. Це обумовлено різним предметом і характером правових відносин, які регулюються ними. Характер одних правовідносин відкриває більш широке поле для міжнародного співробітництва та регулювання, натомість других – ні. З огляду на стан регулювання, потенційні можливості для уніфікації, автором запропоновані кроки з реформування чинного законодавства України у сфері міжнародного цивільного процесу та розширення застосування саме міжнародно-правових інструментів уніфікації, що має на меті значною мірою “осучаснити” вітчизняний міжнародний цивільний процес і наблизити його регулювання до високих “світових стандартів”.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Cherniak Yu, *Institut pidsudnosti v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy [Institute of Court Jurisdiction in Private International Law of the European Union and Ukraine]* (Pretsedent 2008) (in Ukrainian).

Edited books

2. *Grazhdanskoe processual'noe ulozhenie Germanii = Deutsche Zivilprozessordnung mit Einf hrungsgesetz: Vvod. Zakon k Grazhd. Proces. Ulozhennju [German Civil Procedure*

Code = Deutsche Zivilprozessordnung mit Einführungsgesetz: Introduction. The Law to the German Civil Procedure Code] (per s nem, Volters Kluver 2006) (in Russian).

3. *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: inostrannoe zakonodatel'stvo [Private International Law: Foreign Law]* (Zhil'cov A i Muranov A sost i nauchn red, Statut 2002) (in Russian).

Journal articles

4. Tsirat G, 'Dvostoronni dohovory pro pravovu dopomohu yak pryklad unifikatsii norm mizhnarodnoho tsyvilnoho protsesu' ['Bilateral Treaties on Legal Assistance as an Example of Unification of Provisions of International Civil Procedure'] (2012) 1 Visnyk Verkhovnoho sudu Ukrainy 43–8 (in Ukrainian).
5. Tsirat G, 'Zahalni tendentsii protsesiv unifikatsii okremykh skladovykh mizhnarodnoho tsyvilnoho protsesu v kintsi XIX – protiahom XX storichchia u riznykh rehionakh svitu' ['General Trends in the Processes of Unification of Separate Components of International Civil Procedure at the End of XIX – During XX Century in Different Regions of the World'] [2012] 108 (I) Akt. problemy mizhn. vidnosyn 189–97 (in Ukrainian).
6. Tsirat G, 'Mizhnarodno-pravove rehuliuвання vyznannia ta vykonannia inozemnykh sudovykh rishen na prykladi Haazkoi Konventsii pro vykliuchni dohovory pro vybir sudu 2005 r.' ['International Legal Regulation of Recognition and Enforcement of Foreign Judgments on the Example of the Hague Convention on Exclusive Choice of Court Agreements of 2005'] [2012] 2 (61) Zovnishnia torhivlia: pravo ta ekonomika 185–7 (in Ukrainian).
7. Tsirat G, 'Osoblyvosti pravovoho statusu inozemnoi derzhavy v mizhnarodnomu tsyvilnomu protsesi. Sudovi imunitet derzhavy' ['Specifics of Legal Status of a Foreign State in International Civil Procedure. Judicial Immunity of the State'] (2012) 3 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 379–83 (in Ukrainian).
8. Tsirat G, 'Pytannia pravovoho statusu inozemnykh fizychnykh ta yurydychnykh osib v mizhnarodnomu tsyvilnomu protsesi' ['Issues Pertaining to Legal Status of Foreign Individuals and Legal Entities in International Civil Procedure'] [2007] 70 (II) Akt. problemy mizhn. vidnosyn 186–93 (in Ukrainian).
9. Tsirat G, 'Pravove polozhennia inozemtsiv u mizhnarodnomu tsyvilnomu protsesi: dosvid mizhnarodno-pravovoi unifikatsii' ['Legal Status of Foreigners in International Civil Procedure: Experience of International Legal Unification'] [2011] 9 (133) Visnyk Verkh. Sudu Ukrainy 44–8 (in Ukrainian).

Theses

10. Hirenko O, 'Suchasni tendentsii rehuliuвання yurysdyktsiinykh imunitetiv u mizhnarodnomu pryvatnomu pravi' ['Today's Trends in Regulation of Jurisdictional Immunities in Private International Law'] (avtoref dys kand yuryd nauk, 2009) (in Ukrainian).
11. Korniiichuk Ye, 'Yurysdyktsiini imunitety derzhav ta yikhnoi vlasnosti: tendentsii rozvytku v mizhnarodnomu ta vnutrishnomu pravi' ['Jurisdictional Immunities of States and Their Property: Development Trends in International and Domestic Law'] (dys kand yuryd nauk, 2008) (in Ukrainian).

INTERNATIONAL CIVIL PROCEDURE:
WAYS TO REFORMS IN TODAY'S REALITY

ABSTRACT. Regulation of the relations arising when courts of law try civil and commercial disputes with a foreign element should ensure fair, legitimate, and timely resolution of these disputes and implementation of judgments delivered by courts. Such regulation is effected via provisions of national legislation of each State, as well as via provisions of international treaties, which should play a crucial role, primarily, as instruments of unification. It is the cross-border nature of such disputes that engenders the need to achieve the utmost unification in the regulation and creation of a truly international civil procedure, which is achieved by unified approaches of national legal regulation and by extensive creation of unified international legal provisions.

The purpose of the article is to analyze today's regulation of various components of international civil procedure, its origins, traditions, establishment and development over the years of our State's independence, as well as the prospects for reform and, most importantly, modernization. The article also aims at examining the feasibility of or the need for reforming and modernization of its components in the context of the process of re-codification of civil and international private law which is being prepared by Ukraine.

It is established that today's domestic legal doctrine, the science of international private law, and theoretical approaches underlying the regulation of separate components of international civil procedure are generally up-to-date and meet "the world standards". However, the author identified numerous "shortcomings" which call for reform and improvement, and the whole institutions which are straightly outdated, are inconsistent with the global approaches and apparently harm the interests of our State and its citizens. This, for its part, concerns the regulation of judicial immunities of States and their property, international court jurisdiction, and so on.

The author assesses today's state of regulation, makes a conclusion that a selective approach should be applied to the reform of international civil procedure, places on the agenda the need to take decisive steps, particularly with regard to preparing the regulations aimed at bridging the gaps in national legislation and building it based on modern principles. Besides, the author indicates that it is particularly significant to start, in any of the mentioned formats, the process of negotiation with regard to adopting an international convention on international court jurisdiction and enforcement of judgments, with Ukraine and the European Union as the parties to it.

KEYWORDS: international civil procedure; re-codification of civil law; re-codification of private international law; reform of international civil procedure.